

Наталія БАБАНСЬКА

МАЛОВІДОМІ ДОКУМЕНТИ З ОСТАНЬОГО ПЕРІОДУ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ МИКОЛИ САДОВСЬКОГО

Уже давно на часі створення наукової біографії Миколи Садовського – одного з видатних організаторів театрального процесу в Україні. Для наукового дослідження має цінність кожен підтверджений документально факт біографії і творчості митця. Кілька таких маловідомих фактів останнього періоду життя актора постають з листів і документів, що зберігаються у фондах Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (МТМКУ), у Рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та інших архівах Києва.

Повернення 1926 р. з еміграції додому – надзвичайно яскравий знак характеру Садовського з панівними рисами тяжіння до зовнішнього самовияву, тобто ризику, відваги, імпульсивності, а також твердої віри в ідею самостійності України і необхідності для неї національного театру. Добровільна участь у російсько-турецькій війні 1876 – 1877 рр., від'їзд з групою акторів 1919 р. з Києва на Поділля, переїзд 1920 р. до Галичини, яка була загарбана Польщею, і згодом на Закарпаття, що перебувало у складі Чехо-Словаччини, і повернення з еміграції додому свідчать про те, що ці риси були притаманні йому протягом усього життя. Дослідження психології цих вчинків дало б серйозний матеріал для розкриття особистості митця.

Суперечливість переживань М. Садовського в еміграції розкриває відоме, але досі повністю не опубліковане, лише частково цитоване В. Васильком у книжці “Микола Садовський та його театр” (К., 1967) та деяких інших виданнях, його листування із Софією Тобілевич. Близько 30 листів М. Садовського із-за кордону – Ужгорода та інших населених пунктів тодішньої Чехо-Словаччини – зберігаються у фондах МТМКУ.

Крім ностальгічного контрапункту, в листах Садовського є ще дві виразні теми. Перша з них творча – бажання повернутись і працювати для народного театру. “Тяжко, розуміється, прослуживши 40 літ своєму рідному театру, не мати змоги, поки ще сили є, і віддати їх на служіння своєму рідному народові[...] Як би мені хотілось воскресити той театр, який, як кругом пишуть, умер на Україні”, – пише він у листі від 26 жовтня 1924 р.[1]. І далі в листі від 20 січня 1925 року: “[...] І гірко робиться на душі, що не можеш зробити чогось доброго задля рідної своєї батьківщини і улюбленого народу – сумно. Все вже стратив і нічого не бачу в даліні”[2].

Друга тема листів М. Садовського – це політичні репресії в Україні, про які він знав з листування з С. Тобілевич, Л. Старицькою-Черняхівською та іншими особами. Він тверезо оцінює в листі до С. Тобілевич від 2 жовтня 1923 р. політичну ситуацію в країні: “Іхати у той рай, що нині пеклом здається всім, теж не може”[3]. І через рік, 26 жовтня 1924 р., у цитованому вже листі до С. Тобілевич запитує:

“Що там у Вас робиться, жах бере і страшно мені робиться, щоб, замість радощів побачити свою рідну Україну, не пасти в яке-небудь узлище, а звідтіля – на той світ [...] А що як замість рідних і дорогих моєму серцеві підмостків пойдеш в підвал”[4]. В іншому листі до С. Тобілевич, від 29 червня 1925 р., є висновок, за який вдома могли розстріляти: “Майже триста літ Москва дурманила і тепер не краще. Бідна-бідна ти, безталанна моя рідна Україно! Коли ж ти вирвешся на волю і заживеш вільним життям? Не скоро! Не скоро!”[5] Ось такі гіркі роздуми. Та попри всі лихі відомості й страхи він їде додому, заручившись ефемерним запрошенням не від уряду України, а від Гната Юри як керівника Державного театру ім. І. Франка.

Про перші роки буття М. Садовського в Україні після повернення можна дещо дізнатись з листування артиста із сином Миколою, який жив у Чехословаччині. Ці листи зберігаються в Рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. В окремому фонді є кілька десятків листів до Миколи Миколайовича Тобілевича від батька Миколи Садовського і матері Євгенії Базиловської. Це та Базиловська, яка у 1890-х роках була актрисою в трупі М. Садовського. Саме через неї М. Заньковецька мала багато прикостей у подружньому житті з М. Садовським, і саме її Леся Українка, яка співчувала Марії Костянтинівні, назвала “персоніфікованим зеро”. Але в листах до сина ця жінка постає теплою, доброю матір’ю-українкою, яка щиро турбується про свою дитину.

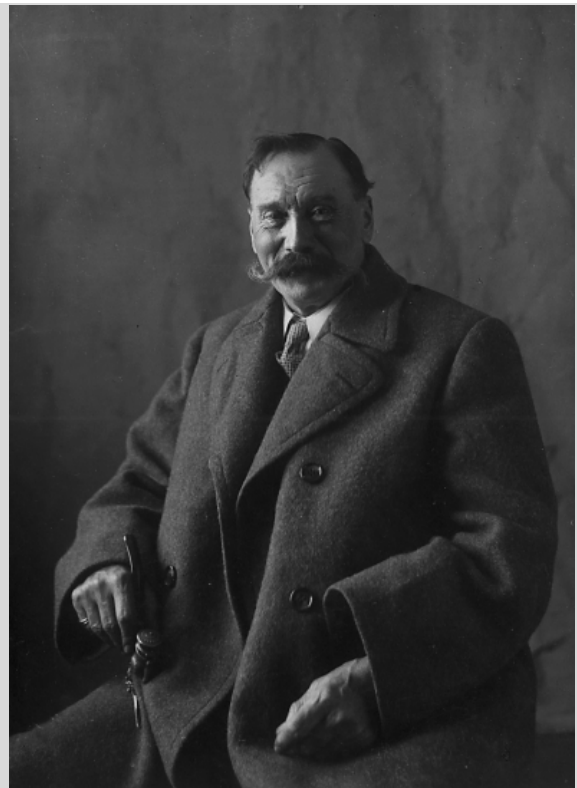
Син Садовського, Микола Миколайович Тобілевич, народився 26 березня 1897 року і жив з матір’ю в Прилуцькому повіті Полтавської губернії. У 1910–1918 роках він навчався в Прилуцькій гімназії, а потім вступив на філософський факультет Празького університету. З листів Садовського видно, як він палко любив сина. Між ними були дружні стосунки, батько підтримував сина порадами і матеріально. В одному з листів (недатованому) М. Садовський пише: “[...] Одібрав твого листа і, читаючи, мимоволі очі туманились сльозою. Я цілком відчув твій стан, і важко мені стало на душі. Але що робить, мій любий докторе! [...] Ти питаєш, чи не важко мені буде підтримати тебе на три... місяці? Голубчику мій, про те і не думай. Я ще остільки здатний до праці, що можу заробити, а ти у мене один, то про що ж річ? [...] По цій адресі, що ти прислав, я негайно пошлю гроші в одно місце 30, а в друге 15 карбованців, разом вийде 45 карбованців, сиріч 22 доллари. [...] Взагалі, ти добре оце надумався повчитись на фабриці на механіка. Д[окто]р філософії одно, а механік ще до того в додаток – ще краще. Про гроші не турбуйся. Я дістану, аби тобі було добре”[6]. Емоційно висловлює М. Садовський свою батьківську радість з приводу закінчення сином Празького університету: “Несказанно рад був одібрати твого листа,

але аж і нема слів висловити ту радість, яка опанувала мною, коли я прочитав його. Міцно тулю і тисну тебе, мій любий, до свого серця і вітаю тебе з закінченням електорію університета [...]. Тут чутка пройшла, що буцімто Черкасенкові є дозвіл вертатися [...]. Коли чутка правдива, то [...] з ним [...] виходить, і Женя (Євгенія Іванова, актриса, дружина письменника С.Черкасенка – *Н.Б.*), то передай з нею і всі речі”[7]. Лист не датований, можливо належить до 1926–1927 рр.. І хоч як не любив батько сина, все ж його вела національна ідея та сковородинська потреба “сродної праці”, і, маючи надію на втілення цієї ідеї в Україні, він залишив найріднішу людину. М.Заньковецька колись чітко визначила в одному з листів до Садовського, що для нього справа – на першому місці.

У листах до сина Садовський описує свій побут і роботу в театрі: “Я пишу з Києва. Живу поки у Панаса (Саксаганського. – *Н.Б.*), квартири своєї ще не маю. В Харкові грав підряд чотири дні “Ревізора” (йдеться про виступи в ролі Городничого у виставі Театру ім. І. Франка. – *Н.Б.*), всі збори битком набиті. Тепер з усіх боків шлють запросини грати, але я ще не знаю, куди піду”[8]. М. Садовського турбує доля відданих працівників його театру, які разом з ним поїхали за кордон, зокрема помічника режисера Миколи Миленка. В листі від 12 грудня 1926 р. він пише: “Скажи Миленкові, що я всі засоби вживаю, аби їх сюди перетягнути, але все це надзвичайно трудно”[9]. Садовський повідомляє про зустріч в цій справі з актором О. Ватулею, який сказав, що стало важче організувати повернення з-за кордону після переведення Театру ім. Франка до Києва. Коли театр був у тогочасній столиці Харкові, все було під рукою. Садовський згадує, що у Львові, де він також перебував під час еміграції, zostалися його костюми, які просить сина передати з С. Черкасенком, але письменник додому не повернувся, і костюмів актор не отримав.

З інших маловідомих документів цього періоду життя М. Садовського було знайдено в Державному архіві Київської області анкету, яку він заповнив 11 травня 1926 року для Київського Губвідділу Спілки робітників мистецтв [10]. Знайдено також в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського автобіографію актора на чотирьох сторінках, в якій він докладно описує свої перші кроки на сцені, вистави з М. Заньковецькою 1878 року в Бендерській фортеці. Закінчує М. Садовський цей документ розпачливо: “В 1926 році вернувся на Україну, маючи на увазі знов заснувати тут трупу з колишнім напрямком, та ба !..”[11]

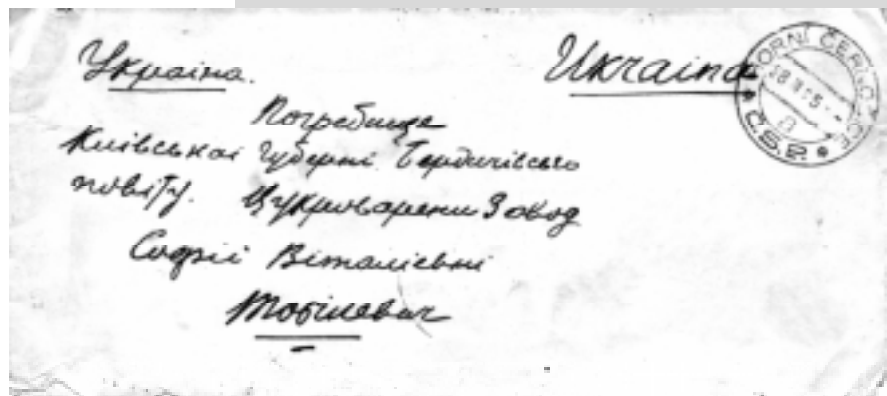
Про труднощі щодо створення Садовським свого театру після повернення в Україну пише тогочасна преса. У газеті “Культура і побут” за 26 вересня 1926 року читаємо: “Приїзд корифея української сцени М. Садовського, перебування в Києві і останні його гастролі разом з Саксаганським, нарешті оформлення колективу артистів Українського

Микола Садовський

народного театру під керівництвом Садовського у певну мистецьку одиницю – все це ще раз поставило на порядок денний питання, чи буде в Києві постійний Український народний театр. Колектив театру просить відповідні органи дати йому приміщення театру ім. М. Заньковецької (так було названо 1922 р. будинок Троїцького народного дому. – *Н.Б.*) – старе, ще дореволюційне приміщення Українського народного театру, яке зараз віддано Клубові Профспілки Металістів”.

Та ж газета 1 грудня 1926 року зазначає: “Публіка йде подивитись на Садовського, що став на сучасній сцені документом театру минулих часів”. З приводу приміщення колишнього Троїцького народного дому Садовський звертався навіть до М. Заньковецької, але це не допомогло, і з колективом, який він зібрав, артист гастролює невеликими містами. Від 25 жовтня 1927 року він – художній керівник,

режисер Українського народного театру, з яким виступав у Бердичеві, Черкасах, Вінниці, на Волині, гастролював у Києві. В листі до сина 11 грудня 1927 року Садовський пише: “Ти не дивуйся, що твої листи так пізно до мене доходять. Я ж не сиджу на однім місці, а те й роблю, що пересуваюсь з одного місця на друге. І от лист, що ти мені послав до Черкас, догнав мене в Бердичеві, тож і пишу звітлія [...] Театральні діла погані, бо, знать, грошей у публіки чортма, то і в театр заглядають рідко” [12]. У своїй театральній роботі в цей період Садовський залишається на позиціях народного театру. Як свідчать програмки вистав, у нього йшли майже всі п’єси І. Карпенка-Карого та інші твори театру корифеїв. Як актор Садовський продовжує грати свої ролі історико-романтичного плану. Але його сподівання воскресити старий український театр були марні.

Крім суто театральної діяльності, Садовський займався іншими творчими справами, про що свідчать документи з фондів МТМКУ. Садовський співпрацював з Харківською оперою, передав їй свої матеріали до постановки опери “Енеїда”. Різні музеї зверталися до нього з проханнями передати документи, речі, зокрема клавесин. До Садовського звертаються також як до фахівця у справах історії українського театру. Петро Рулін попросив дати відгук на рукопис своєї книжки “Марія Заньковецька” (вийшла друком: К., Рух, 1929). У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, у фонді П. Рупіна зберігається власноручно написаний Садовським відгук на цю роботу. Він дав можливість уточнити деякі моменти біографії актриси. У фондах МТМКУ є також перепустка (1933 р.) Всеукраїнської кінофабрики, видана на ім’я М. Садовського. В останній рік життя актор був пов’язаний з українським кіно. Саме на цій кіностудії він знявся в ролі старого лоцмана у фільмі “Вітер з порогів” (“Останній лоцман”). У цей період Садовський продовжує і літературну діяльність: пише, редагує свої спогади, перекладає українською мовою твори зарубіжних авторів (рукописи зберігаються у фондах МТМКУ). Відразу після повернення в Україну його було прийнято до Українського товариства драматургів і композиторів. Цікаво, що в справі друкування своїх праць він звертався до Ярослава Івановича Степенка, який працював у Книжковій палаті в Харкові. Так продовжилися давні зв’язки з родиною Старицьких-Степенків: колись Садовський і Заньковецька у себе на хуторі Жердова дали притулок Іванові Степенку та його дружині Оксані Старицькій, висланим з Києва за участь у студентських заворушеннях, а через 30 років їхній син допомагає Садовському.

Друковане слово несе для його автора вибухово-небезпечний заряд: це слово свідчить про нього як про представника тої старої української інтелігенції, яку різними способами уже в той час змітали з історичної арени. Те, що коло навкруг митця звужувалося, доводить передмова до публікації уривків спогадів Садовського в російському журналі “Театр и драматургия” (№ 1 за 1932 р.). Автор передмови, який виступає під псевдонімом І.К. (можливо, це Ісак Аронович Круті, який у цю пору працював у журналі) використовує терміни, що сягають за межу порядности, на

зразок “животного націоналізму” Садовського. Але, крім ярликів, він дав і рекомендації добре знаним органам звернути пильну увагу на особу Садовського:

“Основная историческая ценность этих воспоминаний в том, что Садовский, внимательно следя за качественным и количественным ростом украинских трупп в России, фиксируя ход развития репертуара, часто – против собственной воли – обнажает националистические корни своего театра, опиравшегося на мелкобуржуазные слои городского населения.

И в целом книга Садовского, из которой мы приводим здесь в переводе несколько небольших отрывков, страдает в ее “общей” части органическим пороком, являющимся следствием национал-демократического шовинизма престарелого мемуариста, официально, правда, давно порвавшего с петлюровщиной. Развернутый анализ взглядов Садовского с этой их стороны должен, разумеется, быть дан в своем месте. Но важнейший вывод из воспоминаний Садовского подтверждает, насколько необходима была проведенная на Украине, наперекор сторонникам “академизма”, ликвидация малоросийщины в театре и насколько Октябрьская революция помогла национальному театру выйти на большую дорогу большого, в нашем смысле слова, искусства”.

Читати такі публікації, пережити судовий процес над Спілкою визволення України 1930 року, інші репресії, під які потрапляли його найближчі друзі, Садовському не стало сил. Він пішов з життя невдовзі – 7 лютого 1933 р., коли вже розпочався найбільш масовий терор проти української інтелігенції. “Добили тебе, брате, добили”, – сказав Панас Саксаганський на похороні Миколи Садовського. Жорстокий час зіграв проти Божих законів і не простив блудного сина.

1. *Фонди МТМКУ. – Ф. “Р”, інв. №3939.*
2. *Там само. – Інв. № 3936.*
3. *Там само. – Інв. № 3937.*
4. *Там само. – Інв. №3939.*
5. *Там само. – Інв. № 3940.*
6. *Рукописний відділ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 119, од. зб. № 285.*
7. *Там само. – Ф. 119, од. зб. № 289.*
8. *Там само. – Ф. 119, од. зб. № 288.*
9. *Там само. – Ф. 119, од. зб. № 290.*
10. *Державний архів Київської області. – Ф. 768, оп. I, спр. 150. – С. 409.*
11. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 159, од. зб. № 125.*
12. *Рукописний відділ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 119, од. зб. № 291.*